

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	3
INHOUDSOPGAVE	5
1. HET MYTHISCHE THEBE: TOT STRIJD GEDOEMD	7
2. TRAGEDIE EN OPVOERINGSPRAKTIJK	14
1. ONTSTAAN EN ONTWIKKELING	14
2. DE GROTE DIONYSIA	15
3. DE TRAGEDIE ALS LITERAIRE TEKST	23
4. DE TONEELOPVATTINGEN VAN ARISTOTELES	27
3. PROLOOG & PARODOS	30
1. PROLOOG (1-99): ANTIGONE & ISMENE	30
a. Geheime ontmoeting tussen Antigone en Ismene (1-20)	30
b. Antigone is vastberaden haar broer te begraven (21-48)	34
c. Ismene kan haar zus niet helpen (49-68)	38
d. Antigone wil Ismenes hulp al niet meer (69-99)	40
2. PARODOS (100-161): FEEST VAN HET EINDE VAN DE OORLOG*	44
4. EERSTE EPEISODION & EERSTE STASIMON	48
1. EERSTE EPEISODION (162-331): CREON & WACHTER	48
a. Creons bestuurlijke principes (162-191)	48
b. Creon verbiedt de begrafenis van Polynices (192-222)	52
c. Creons decreet wordt meteen al overtreden (223-277)*	54
d. Creon is woedend over het vergrijp (278-314)	58
e. De Wachter komt met de schrik vrij (315-331)	62
2. EERSTE STASIMON (332-375): HET MENSELIJK VERNUFT, GROOTS MAAR BEGRENSD* ...	64
5. SOPHOCLES IN CONTEXT	66
1. DE GROTE DRIE	66
2. DE TIJD VAN SOPHOCLES	70
6. TWEDE EPEISODION, TWEDE STASIMON & EEN ANDERE ANTIGONE	74
1. TWEDE EPEISODION (376-581): CREON & ANTIGONE	74
a. De Wachter keert terug met Antigone als zijn gevangene (376-440)*	74
b. Creon ondervraagt Antigone – Antigone volgt de goddelijke wetten (441-472)	78
c. Creon ondervraagt Antigone – Creon duldt geen ongehoorzaamheid (473-496)	82
d. Creon ondervraagt Antigone – een bittere woordenstrijd (497-525)	86
e. Ismene steunt Antigone, maar te laat (526-560)	90
f. Creon is onverbiddelijk (561-581)	94
2. TWEDE STASIMON (582-625): DE VLOEK OP HET HUIS VAN LABDACUS*	98
3. EEN ANDERE ANTIGONE: Euripides' <i>Phoenissae</i> (1627-1682)*	100

7. DERDE EPEISODION & DERDE STASIMON	104
1. DERDE EPEISODION (626-780): CREON & HAEMON	104
a. Creon is blij met de loyaliteit van zijn zoon (626-682)*	104
b. Haemon wijst op de publieke opinie (683-704)	108
c. Haemons advies aan zijn vader (705-725)	110
d. Creons reactie lokt een heftige confrontatie uit (726-759)	112
e. Creon slaat door (760-780)	116
2. DERDE STASIMON (781-800): DE MACHT VAN EROS*	120
8. VIERDE EPEISODION & VIERDE STASIMON	122
1. VIERDE EPEISODION (801-943): ANTIGONES KLACHT	122
a. Antigone beklagt haar lot tegenover het Koor (801-882)*	122
b. Antigone rechtvaardigt haar daad (883-912)	128
c. Laatste klacht van Antigone (913-943)	132
2. VIERDE STASIMON (944-987): MYTHOLOGISCHE PARALLELEN*	136
9. VIJFDE EPEISODION, VIJFDE STASIMON & STELT DOOD EEN LIMIET AAN DE HAAT? ..	138
1. VIJFDE EPEISODION (988-1114): CREON & TIRESIAS	138
a. Tiresias beschrijft onheilspellende tekens (988-1011)	138
b. Tiresias' uitleg van de onheilspellende tekens (1012-1032)	142
c. Creon beschuldigt Tiresias (1033-1063)	144
d. Laatste waarschuwing van Tiresias; peripeteia (1064-1114)*	150
2. VIJFDE STASIMON (1115-1154): SMEEKBEDE TOT BACCHUS*	154
3. STELT DOOD EEN LIMIET AAN DE HAAT? Sophocles' Ajax, 1316-1375*	156
10. EXODOS (1155-1353): CREON VERLIEST ALLES*	160
a. De Bode bericht over de zelfmoord van Haemon (1155-1182)	160
b. De Bode doet aan Eurydice uitvoerig verslag van de gebeurtenissen (1183-1260)	162
c. Klaagzang van Creon; een Bode meldt de dood van zijn vrouw (1261-1346)	166
d. Slotwoorden van het Koor (1346-1353)	170
11. GRENZEN AAN DE MACHT	172
12. TAAL EN STIJL	180
13. GRAMMATICABLOKKEN	194
14. BASISWOORDEN UIT HET PENSUM	212
15. PROEFVERTALINGEN	222
16. EXAMENSYLLABUS GRIEKS 2025	237

HOOFDSTUK 1 HET MYTHISCHE THEBE: TOT STRIJD GEDOEMD

De stichting van de stad

Alle mythen die te maken hebben met het oude Thebe en haar voornaamste inwoners noemen we wel de Thebaanse cyclus, een enorm rijke traditie aan verhalen die eeuwenlang werden verteld en herverteld door dichters van epen en tragedies. Die verhalen waren lang niet altijd precies met elkaar in overeenstemming: vaak bestonden er meerdere versies van een bepaalde mythe, en soms spraken ze elkaar zelfs tegen. Daar komt nog bij dat een paar van de oudste bronnen over de mythische geschiedenis van de stad grotendeels verloren zijn gegaan. Het is dus niet goed mogelijk om te spreken over 'de' mythe van Thebe, maar we kunnen wel de belangrijkste grote lijnen van de Thebaanse cyclus uit de traditie destilleren.

Een van die grote lijnen betreft de stichting van Thebe, een verhaal dat begint in het verre Phoenicië. Zeus werd verliefd op een Phoenicische prinses, Europa, en ontvoerde haar naar Kreta,

waar zij de moeder werd van koning Minos – maar dat is weer een heel ander verhaal. De vader van Europa, koning Agenor, droeg zijn zoon Cadmus op zijn zus Europa te zoeken en terug naar huis te brengen. Zonder haar hoefde hij niet thuis te komen. Cadmus ging op pad en kwam via vele omzwervingen terecht in Delphi, waar hij het orakel om hulp vroeg. De pythia raadde hem aan zijn zoektocht te staken en in plaats daarvan een koe te volgen (die daar kennelijk klaar stond) tot de plek waar het dier halt zou houden; en daar moest hij dan een stad stichten. De orakels van Delphi zijn vaak nogal verrassend.

Cadmus gehoorzaamde en liep achter de koe aan tot ze stopte. Toen hij even wilde uitrusten, werd hij aangevallen door een draak. Cadmus sloeg de draak dood met zijn zwaard, en op advies van de godin Athene zaaide hij vervolgens de tanden van de draak in de grond. Niet veel later kwamen uit de grond krachtige soldaten tevoorschijn, die

1.1. De Phoenicische prinses Europa wordt door Zeus in de gedaante van een stier ontvoerd naar Kreta. Bronzen beeld in Agios Nikolaos (Kreta) door Nikos Koundouros.

1.2. Bij de stichting van de stad Thebe doodde Cadmus de draak van Ares die de bron ter plaatse bewaakte. Rood-figurige krater uit Paestum (ca. 350-340 v. Chr.).

1.3. Cadmus krijgt van Athene advies de drakentanden uit te zaaien, waaruit de Spartoi geboren worden. Een schilderij van Jacob Jordaens (1593-1678), Prado Museum, Madrid.

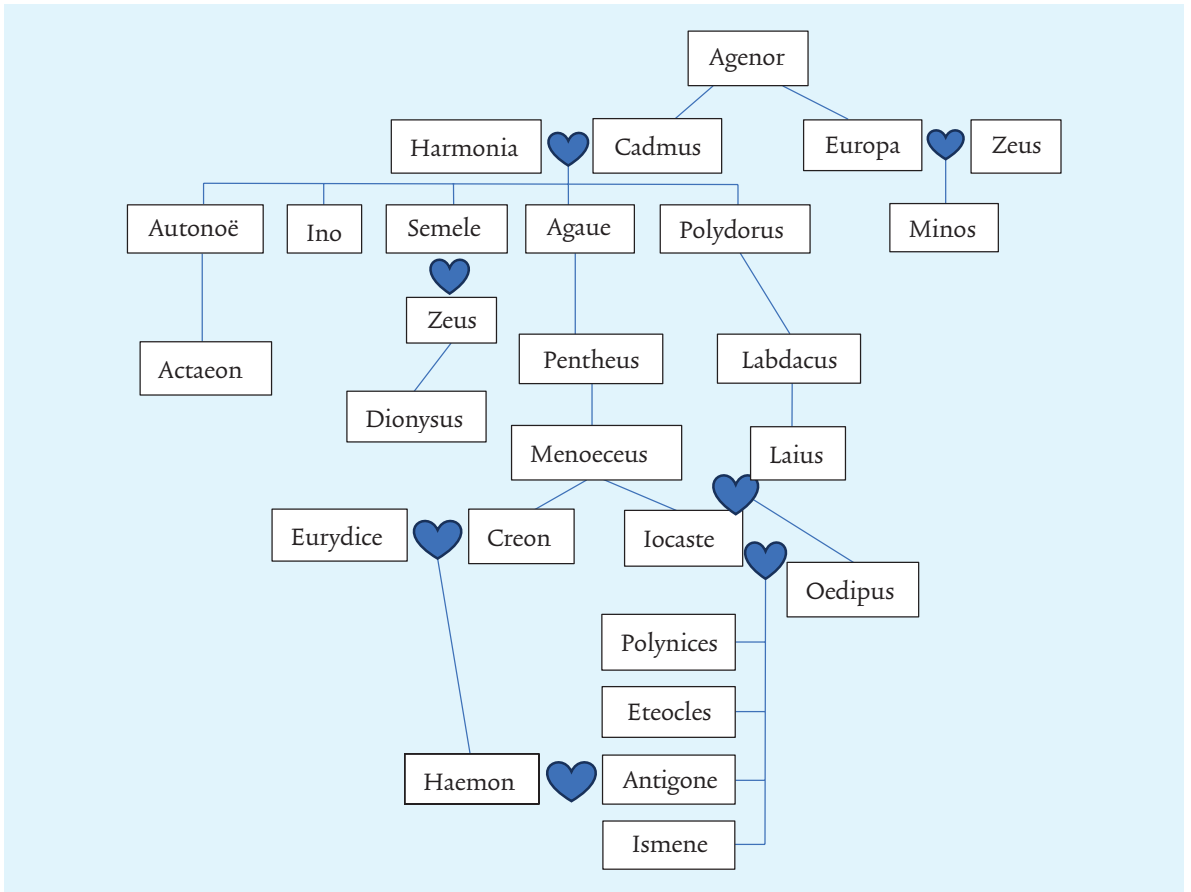
elkaar bestreden tot er nog vijf over waren. Deze ‘Gezaaide Mannen’ of Spartoi sloten vrede met Cadmus, die daarna de stad Thebe stichtte. De Spartoi werden de stamvaders van de vijf voornaamste geslachten van Thebe. Cadmus zelf trouwde met Harmonia, de dochter van Ares en Aphrodite.

Overigens bestaat van het stichtingsverhaal van Thebe ook een volstrekt andere variant. Volgens deze versie zou Thebe zijn gesticht door Zeus’ zoon Amphion, een fenomenale musicus. Met zijn wonderschone spel op de lier liet hij de stenen uit de omgeving opspringen en de vorm van muren aannemen. Vervolgens zou hij samen met zijn broer Zethus koning worden van de stad. De Grieken probeerden de twee stichtingsmythen met elkaar te verenigen door te zeggen dat Cadmus de binnenstad en acropolis had versterkt, terwijl Amphion de ringmuren voor zijn rekening had genomen – niet een heel sterke oplossing. In *Antigone* wordt in regel 1155 naar zowel Amphion als Cadmus verwezen, dus voor Sophocles konden beide versies in ieder geval prima naast elkaar

bestaan. Hoe dan ook biedt het verhaal van de harmonie tussen Zethus en Amphion een sterk contrast met het conflict tussen Eteocles en Polynices.

De kinderen van Cadmus: ongeluk alom

Cadmus en Harmonia kregen (volgens de meeste bronnen) vijf kinderen: de dochters Autoonö, Ino, Semele en Agaue, en een zoon die ze Polydorus noemden. Alle dochters werden getroffen door verschrikkelijke rampen, die in alle gevallen veroorzaakt werden door hun zoons. Zo werd de zoon van Autoonö, Actaeon, in een hert veranderd omdat hij tijdens de jacht al dan niet per ongeluk de godin Artemis naakt had gezien. De arme Actaeon werd vervolgens door zijn eigen jachthonden verscheurd. Ino trouwde met Athamas, die door Hera met waanzin werd geslagen en een van hun zoons doodde. Ino kon alleen aan hem ontsnappen door samen met haar andere zoon van een klif af de zee in te springen. Zij kwamen daarbij om het leven, maar volgens sommige mythen veranderden ze na hun val in het water in zeegoden.

1.4. Stamboom van het Thebaanse koningshuis.

1.5. De metamorfose van de jager Actaeon als straf voor het feit dat hij Artemis naakt ziet baden. Frans wandtapijt uit ca. 1700.

1. Het mythische Thebe

1.6. De geboorte van Dionysus uit de dij van Zeus. De baby strekt zijn handen uit naar Hera. Detail van een rood-figuurige vaasschildering uit ca. 410 v.Chr.

Het ongelukkige lot van de andere dochters, Semele en Agaue, is sterk verbonden met de geboorte en de cultus van Dionysus, de god die ook in het eerste en laatste koorlied van *Antigone* een rol speelt. Semele, de jongste dochter van Cadmus, had een verhouding met niemand minder dan de oppergod Zeus, van wie zij zwanger

was geraakt. De immer jaloerse Hera had haar ertoe overgehaald Zeus te vragen zich in zijn ware gedaante te laten zien, waarna het ongelukkige meisje verteerd werd door de vurigheid van zijn goddelijke verschijning. Hermes wist gelukkig nog de zes maanden oude baby uit de vlammen te redden, en naaide het jongetje vast in het dijbeen van Zeus. Op die ongebruikelijke plaats werd het kind voldragen en kon zo alsnog na negen maanden zwangerschap worden geboren als de nieuwe god Dionysus.

In *Antigone* wordt Dionysus aangeropen als beschermer van Thebe, maar de god bereikte die status niet zomaar. Toen de jonge god zijn cultus probeerde te vestigen in de stad, kreeg hij te maken met koning Pentheus, het kind van Agaue en de opvolger van Cadmus. Pentheus beschouwde de god als een bedrieger en sloot hem op in de gevangenis. Daarnaast probeerde hij verering van Dionysus, die ervoor zorgde dat alle vrouwen van Thebe in bacchische extase door de wildernis raasden, met geweld te verbieden. Dionysus nam vreselijk wraak op Pentheus door hem te laten verscheuren door de uitzinnige menigte. Het was zijn eigen moeder Agaue die zijn hoofd van zijn lichaam scheidde.

De enige zoon van Cadmus en Harmonia, Polydorus, kreeg op zijn beurt weer een zoon die

1.7. Pentheus wordt verscheurd door zijn moeder en tante. Roodfiguurige vaasschildering uit ca. 420 v.Chr.

1.8. Oedipus lost het raadsel van de sfinx op. Roodfiguurige schildering op een drinkschaal uit Athene. Vaticaanse Musea.

Labdacus heette. Labdacus werd koning van Thebe na de dood van Pentheus (hoewel Pentheus ook een zoon had: Menoeceus, die de vader zou worden van Creon en Iocaste). Naar hem is de dynastie van de Labdaciden genoemd.

Nog meer drama: Oedipus

Na de dood van Labdacus werd de macht overgenomen door zijn zoon Laius, die was getrouwd met Iocaste. Ook zij werden getroffen door een groot ongeluk: toen Iocaste zwanger was, kreeg het echtpaar te horen dat het kind dat geboren zou worden zijn vader zou doden en zijn moeder zou trouwen. Hevig verontrust door dit orakel haalde Laius het pasgeboren kind meteen weg van de moeder, doorboorde de voetjes en liet het achter in het Cithaerongebirge. Maar in het wild achtergelaten baby's in mythen gaan nooit dood, vandaar dat het kind van Laius werd gevonden door een herder, die het Oedipus ('Zwelfoet') noemde vanwege de opgezwollen voeten. Hij bracht het kind naar Korinthe, waar het werd grootgebracht aan het hof van de koning.

Oedipus krijgt wanneer hij net volwassen is geworden een orakel dat zegt dat hij gedoemd is zijn vader te vermoorden en met zijn moeder te trouwen. Oedipus schrikt daar zo enorm van dat hij halsoverkop uit Korinthe vertrekt, weg van de mensen die hij als zijn ouders beschouwt. Op de weg naar Thebe komt hij een groep mannen tegen. Ze gaan niet aan de kant en een onbeduidende ruzie escaleert tot een bloedig conflict, waarin Oedipus bijna het hele gezelschap vermoordt, waaronder ook een oudere man met een koninklijke uitstraling. Oedipus vervolgt zijn weg en vlak voor Thebe wordt hij plotseling overvallen door een sfinx, een monsterachtig wezen met het lichaam van een leeuw, de staart van een slang en het hoofd van een jonge vrouw. Het monster legt Oedipus een raadsel voor, dat hij moet oplossen om in leven te blijven: 'Wat loopt 's ochtends op vier voeten, 's middags op twee en 's avonds op drie?' Oedipus weet het antwoord ('de mens') en de sfinx stort zich uit schaamte de afgrond in. Oedipus wordt als gevierde monsterdoder onthaald in Thebe en mag trouwen met de koningin, die kortgeleden weduwe is geworden. Uit het huwelijk werden vier kinderen geboren: twee jongens, Eteocles en Polynices, en twee meisjes, Antigone en Ismene.

1.9. Aus Greidanus sr. als Oedipus in de voorstelling van het Appel-theater (1996).

1.10. De uit Thebe verbannen blinde Oedipus wordt in Colonus bij Athene ontvangen door Theseus. Hij is op zijn zwerftocht vergezeld door zijn dochter Antigone, die bij hem knielt. Een olieverfschilderij van de Franse schilder Jean Antoine Theodore Giroust uit 1788.

Eind goed, al goed? Niet echt. Een paar jaar later breekt de pest uit in Thebe, en die kan alleen bezworen worden als de moordenaar van Laius wordt gevonden en de stad uit wordt gezet. Dit verhaal vormt het onderwerp van Sophocles' *Oedipus Tyrannus*. Koning Oedipus doet in hoogsteigen persoon onderzoek naar de moord, en komt er uiteindelijk achter dat hij zelf de moordenaar is. Bovendien ontdekt hij dat Laius zijn vader was, en dat Iocaste, zijn eigen vrouw, zijn moeder is! Iocaste kan niet leven met deze verschrikkelijke waarheid en verhangt zich. Oedipus steekt zijn ogen uit en verbant zichzelf uit de stad. Hij wordt door de Atheense koning Theseus opgevangen in Colonus, een stadje net buiten Athene (en de geboortestad van Sophocles), waar hij op mysterieuze wijze verdwijnt in het heiligdom van de Eumeniden – de plot van Sophocles' *Oedipus in Colonus*.

Twee generaties strijd om de stad

Na Oedipus' vertrek werd zijn zoon Eteocles de nieuwe koning. We weten niet precies hoe die opvolging tot stand is gekomen. Eteocles betekent 'ware roem' en Polynices 'veel twist', wat er misschien op wijst dat Eteocles in het oorspron-

kelijke verhaal de rechtmatige opvolger was. Er zijn ook bronnen die beweren dat Eteocles en Polynices het koningschap zouden afwisselen, maar dat Eteocles zijn positie weigerde af te staan en Polynices vervolgens de stad uitwerkte. Polynices nam daar geen genoegen mee en sloot een bondgenootschap met de stad Argos. Samen met zes andere vorsten viel hij Thebe aan, een strijd die centraal staat in Aeschylus' *Zeven tegen Thebe*. Het beleg van Thebe mislukt: het aanvallende leger wordt verslagen, alle vorsten komen om en de broers sneuvelen door elkaars hand. De nieuwe koning is Creon, die waarschijnlijk al een hoge positie had in de stad (dat verklaart wellicht waarom in *Antigone* wordt gesuggereerd dat hij al langer regeert, terwijl hij zelf beweert pas sinds de dood van Eteocles aan de macht te zijn). Zijn eerste bevel is dat Eteocles een staatsbegrafenis moet krijgen, terwijl het lijk van Polynices onbegraven op het slagveld moet blijven liggen. Zo is de situatie als *Antigone* begint.

Tien jaar na de gebeurtenissen in *Antigone* wordt Thebe opnieuw aangevallen, dit keer door de zoons van de krijgers die in de eerste aanval gesneuveld waren. Deze nieuwe generatie van

agressors staan wel bekend als de Epigonen of ‘Nakomelingen’ – ze worden aangevoerd door de zeven zoons van de zeven oorspronkelijke generaals. Hun verhaal werd verteld in een epos met de naam *Epigoni*, toegeschreven aan Homerus, en een tragedie van Sophocles met dezelfde naam – beide werken zijn verloren gegaan. De Epigonen behaalden in tegenstelling tot hun vaders wel de overwinning en namen Thebe in. Het leeuwen-deel van de Thebaanse cyclus is daarmee tot een eind gekomen.

De versie van de mythe in *Antigone*

Dit hoofdstuk begon met de opmerking dat we eigenlijk niet kunnen spreken van ‘de’ mythe van Thebe, maar dat het wel mogelijk is om een samenvatting te geven van gebeurtenissen die tot de kern van de cyclus behoren. Die samenvatting staat hierboven. Het is hierbij belangrijk te beseffen dat het bovenstaande verhaal niet overeenkomt met het verhaal dat het oorspronkelijke publiek in het hoofd had. Zo zijn Sophocles’ *Oedipus Tyrannus* en *Oedipus in Colonus* zo enorm invloedrijk geweest dat de plots van deze tragedies inmiddels tot ‘het’ verhaal van Oedipus behoren – maar ten tijde van de eerste opvoering van *Antigone* moesten deze stukken nog geschreven worden. Omgekeerd was het oorspronkelijke publiek waarschijnlijk bekend met verschillende epen over de Thebaanse cyclus die niet of alleen deels overgeleverd zijn.

In die eerdere epen had Oedipus waarschijnlijk tot zijn dood over Thebe geregeerd, en was hij niet, zoals in de *Tyrannus*, in ballingschap gegaan na de ontdekking van zijn wandaden. Aan het eind van zijn leven had hij een vloek uitgesproken over zijn zoons, zodat zij elkaar zouden doden in een gevecht. Van een dergelijke vloek is in *Antigone* geen sprake; de tragedie zegt eigenlijk niets over de oorzaak van het conflict tussen de zoons.

De namen van *Antigone* en *Ismene* komen al voor in de oudere traditie. Die vermeldt dat *Ismene* bij het beleg van Thebe gedood zou zijn door een van de zeven vorsten die tegen de stad optrokken. Sophocles neemt dat gegeven niet over en houdt haar in leven, waarschijnlijk vanwege haar dramatisch potentieel. Over *Antigone* is helemaal niets bekend uit eerdere verhalen. Dat zij verloofd zou zijn met *Haemon*, de zoon van *Creon*, is waarschijnlijk door Sophocles bedacht. Ook de centrale handeling in *Antigone*, haar begrafenis van *Polynices*, is een vondst van Sophocles.

Door de plot van de tragedie te bekijken in de context van eerdere versies kunnen we een idee krijgen van zowel Sophocles’ creatieve vernuft als zijn dramatische doelstellingen. Kennelijk had hij in *Antigone* een personage gevonden dat hij kon vormgeven om zijn verhaal zo goed mogelijk te vertellen.

Samenvatting hoofdstuk 1

Cadmus:	stichter en eerste koning van Thebe
Laius:	vader van Oedipus
Iocaste:	moeder en echtgenote van Oedipus
Oedipus:	versloeg de sfinx, doodde zijn vader Laius en trouwde zijn moeder Iocaste; vader en halfbroer van Eteocles, Polynices, Ismene en Antigone
Eteocles:	zoon van Oedipus, verdediger van Thebe
Polynices:	zoon van Oedipus, aanvaller van Thebe
Sfinx:	monster dat Thebe gijzelde, verslagen door Oedipus
Dionysus:	beschermgod van Thebe
Theseus:	koning van Athene, nam Oedipus op in zijn gebied

HOOFDSTUK 2 TRAGEDIE EN OPVOERINGSPRAKTIJK

1. ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Op het Dionysus-festival in Athene werden altijd al wedstrijden georganiseerd tussen koren, die liederen zongen ter ere van de god. Bij deze liederen, dithyramben genaamd, werd ook gedanst en muziek gemaakt. Rond 535 v.Chr. gebeurde er echter iets revolutionairs. De leider van een van deze koren, Thespis geheten, nam een ongehoorde stap: hij maakte zich los van de groep en diende het koor van repliek als individu. Deze wijziging in het optreden leidde tot het ontstaan van de tragedie, en maakte van de koorleider de eerste acteur in de westerse geschiedenis. Volgens het verhaal was het publiek zo gecharmeerd van zijn vernieuwing dat ze Thespis meteen de eerste prijs gaven.

Of het werkelijk allemaal zo gegaan is, weten we niet. In feite is het bovenstaande verhaal een

samenvatting van de woorden van de vierde-eeuwse filosoof en allesweter Aristoteles. Zijn verklaring van het ontstaan van de tragedie is kort en onduidelijk, wat erop wijst dat hij het zelf ook niet precies wist. En dat is ook niet zo gek: de filosoof leefde zo'n tweehonderd jaar na de innovatie die hij aan de verder onbekende Thespis toeschrijft. In ieder geval laat Aristoteles' verhaal nog veel vragen over.

Zo weten we bijvoorbeeld niet zeker of Thespis echt de uitvinder van de tragedie was; hij wordt wel in meerdere bronnen genoemd als de eerste prijswinnaar. Ook weten we niet waar de naam 'tragedie' vandaan komt. Het Griekse *τραγῳδία* betekent letterlijk 'bokkenlied', en dat heeft in de loop der tijd de meest uiteenlopende theorieën opgeleverd: sommigen denken dat een bok de

2.1. Vaasafbeelding met een dansend koor van jongemannen. Antikenmuseum, Basel.